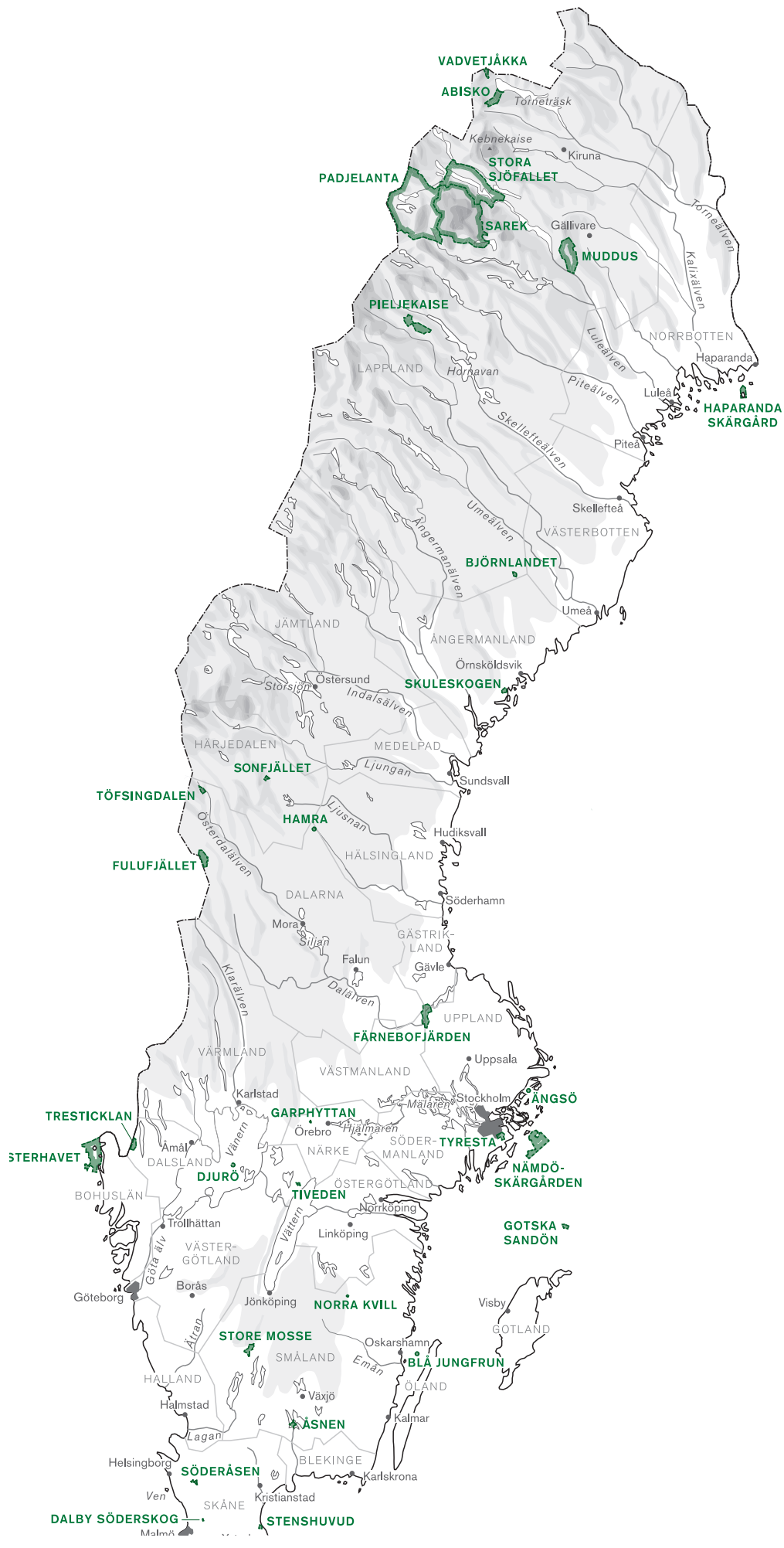

SVERIGES NATIONALPARKER

Claes Grundsten

Bokförlaget Max Ström

INNEHÅLL

Förord av Hans Majestät Konungen 7

Varför nationalparker? 9

Stenshuvud 19

Dalby Söderskog 29

Söderåsen 35

Åsnen 47

Store Mosse 55

Norra Kvill 67

Blå Jungfrun 73

Kosterhavet 81

Tresticklan 93

Djurö 101

Tiveden 109

Gotska Sandön 121

Nämdöskärgården 133

Tyresta 149

Ängsö 161

Garphyttan 169

Färnebofjärden 175

Hamra 187

Fulufjället 197

Töfsingdalen 209

Sonfjället 215

Skuleskogen 227

Björnlandet 237

Haparanda skärgård 245

Pieljekaise 255

Muddus 261

Stora Sjöfallet 273

Sarek 283

Padjelanta 297

Abisko 309

Vadvetjåkka 319

Min reflektion 325

Fakta om parkerna 332

DALBY SÖDERSKOG

Bredvid Dalby ligger en pampig ädellövskog med främst alm, ask och bok. Därinne är det som om vi hittat en fristad med riktig natur omgiven av åker och bebyggelse. Skogen har sydländska drag som trollbinder. Sikten mot de uppodlade fälten släcks ut. Täta snår av hassel, hagtorn och unga träd bildar en barriär mot omgivningen. Hade vi kommit hit i början av april hade intrycken varit andra. Prunkande mattor med vårblommor hade legat förföriska under de kala trädstammarna. Vitsippa, gulsippa, blåsippa, svalört och nunneört hade färgat marken. Nu, en månad senare, har lövverken slagit ut och grönskan blivit hämningslös. Naturen famnar oss, och är exotisk och vild på samma gång. Här ser mer ut som en urskog än som en välskött stadspark, och i den rika myllan spirar skogsbingel och kirskål. Ett mustigt bladtäcke döljer marken.

Att gå på de propra stigarna genom denna klorofyllstinna vegetation är en ljuvlig upplevelse, men någonting i framtoningen väcker vår undran. Efter en timmes lugn promenad har vi tagit oss igenom hela nationalparken, och nu vet vi vad det är. Dalby Söderskog är ack så liten till ytan, bara trettiosju hektar, och beteckningen nationalpark synes inte passa här. Denna lummiga lövsal mitt i Skåne verkar mer vara ett kulturhistoriskt monument. Den är inget prov på ett större område "där naturlivet finge utveckla sig alldeles ostörddt av inverkan från kulturen", som det står i regeringens proposition om nationalparker 1909, den första i vår historia. Söderskogen ligger i en urgammal bygd och har en bakgrund som hästhage och jaktpark. Förr avverkades många träd här. Om fridlysningen hade förts på tal idag hade det sannolikt varit mer aktuellt med ett naturreservat, vilket är en mer flexibel skyddsform. Men detta konstaterande hindrar inte att lunden gör ett beundransvärt intryck, att den är både vacker och vetenskapligt intressant. Kanske bör vi nuförtiden lika mycket betrakta Dalby Söderskog som ett minnesmärke över forna dagars naturskydd, som att detta är ett värdefullt naturområde. Ett förslag att upphäva nationalparken har i alla fall inte hamnat i god dager.

Historiska källor från 1500-talet berättar om ett augustinerkloster i Dalby som utnyttjade denna skog till bete för sina hästar. Detta var innan den danska kronan tog över vid reformationen. När

Stigen leder in under bokens kronor. I nationalparken växer en blandskog med ädla lövträd som alm, ask och ek, men endast boken står i oblandade bestånd. Skogen har länge påverkats av människor, men dess nuvarande tillstånd är troligen det mest naturliga sedan medeltiden.

Våren är en idyllisk årstid i Dalby Söderskog. Många av våra tidiga örter blommar i nationalparken, till exempel blåsippa.

Under större delen av 1900-talet ökade almen i Dalby Söderskog. Detta trädslag gynnas av förtätningen i skogen eftersom den klarar skugga bra som ungt träd. Om inte almsjukan hade dykt upp skulle arten ha blivit dominerande. Många träd i nationalparken har dött av denna svampsjukdom som upptäcktes i Sverige på 1950-talet. I bakgrunden syns en ek.

Sett från bergknallen Billebjer är Dalby Söderskog en väl avgränsad lund med Romeleåsen, som når drygt hundra meter över havet, i bakgrunden. I början av maj när rapsfälten blommar har trädslagen kommit olika långt med sin lövsprickning. De kala träden är som regel ask, medan alm och bok börjat utveckla sina blad. Myllan är en extremt bördig och kalkrik morän, vilket borgar för en rik flora. Terrängen sluttar mot sydväst. (Nästa uppslag.)

Skåne hade blivit svenskt lät Karl X Gustav uppföra ett stuteri i närheten och skogen blev åter hage. 1703 upphörde stuteriet samtidigt som betet ansågs ha blivit dåligt, och ek och bok hade börjat växa upp i hagen. Några årtionden senare kom stuteriet igång igen och man byggde ett stengärde runt skogen, men under 1800-talet gick inte hästarna här lika ofta och skogen hade fått medelålders träd av ek, bok, ask och alm. Buskar och uppväxande trädstammar röjdes undan. År 1914 överfördes egendomen till Domänstyrelsen.

Den fortsatta berättelsen om denna nationalpark måste ses i ljuset av det faktum att Dalby Söderskog ligger mycket nära Lunds universitet med dess kunniga och engagerade naturforskare. Redan 1904 hade stadens botaniska förening skrivit till Vetenskapsakademien och begärt en fridlysning med motiveringen att Hästhagen, som den då kallades, utgjorde ”den enda rent naturliga blandskog vi äga på slätten”. Under 1915 och 1916 avverkades åtskilliga kubikmeter virke. Efter en uppvaktning från Skånes naturskyddsförening, Lunds botaniska förening, Lunds universitet och Entomologiska föreningen i Lund, föreslog Vetenskapsakademien att Söderskogen skulle avsättas som nationalpark och beslutet bifölls av riksdagen den 7 juni 1918.

Även om avsikten främst var att skydda vad man då trodde var en naturlig ädellövskog, insåg man att vegetationen skulle ändras om den fick lämnas till fri utveckling. Eken var det dominerande trädslaget. Ett par professorer formulerade en skötselplan som ledde till att sjuttiofem bokar som hotade ekarna avverkades några år efter fridlysningen. Därefter gjordes nya röjningar, bland annat i början av 1960-talet när drygt tusen träd avverkades, huvudsakligen ask och alm. Ändå har eken fått stå tillbaka för konkurrensen från andra mer skuggtåliga trädslag, och denna utveckling har i sin tur orsakat en splittrad syn på nationalparkens skötsel. Vissa bedömare vill ha en intensivare insats för att gynna ekarna och örterna. I slutet av 1980-talet ändrades dock förutsättningarna när almsjukan slog till i skogen. Trots att den nu gällande skötselplanen förordar att skogen ska sköta sig själv, har angripna träd avverkats för att minska sjukdomens spridning, och vissa partier har därför fått en öppnare karaktär. Sedan dess har man valt att låta angripna almar stå kvar i skogen. Nationalparken Dalby Söderskog kan på så sätt bli en äkta naturskog i framtiden, men med ett annat utseende än vi vant oss vid.

NÄMDÖ- SKÄRGÅRDEN

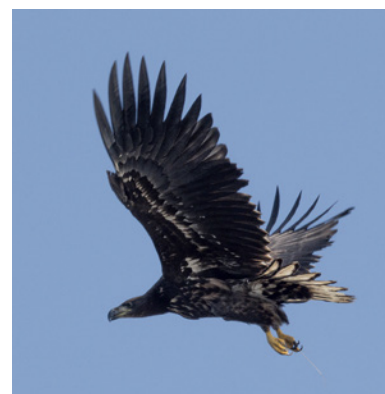
Där skärgården slutar och Östersjön tar sats ligger Tärnskär – en låg och långsmal landtunga som hindrar vågornas framfart mot kusten. Härute är horisonten vår närmaste granne i öster, medan alla öar mot väster flyter ihop till ett band. Ljuset rör sig fritt över skärets karga hållar, och himlen känns högre här än någon annanstans.

På våren exploderar Tärnskär av liv. Måsar, trutar och tärnor fyller luftrummet med skrin och vingfladder, och stora flockar med sjöfåglar driver omkring längs stränderna. Under denna intensiva period är nästan hela ön stängd för besökare, men mitt på skäret finns en liten lagun som man kan besöka året runt. Vid en kort sandstrand omgiven av slipade hållar kan vi beundra landskapet och djurlivet. Lagunen är en juvel, och hela Tärnskär hör till de mest sevärda öarna i Stockholms yttre skärgård. Skäret är en av höjdpunkterna i Nämndöskärgårdens nationalpark.

Drömmen om en stor och sammanhållen nationalpark i havsbandet utanför Stockholm hade funnits länge inom naturvården. På 1980-talet, när Naturvårdsverket granskade våra befintliga nationalparker och utredde behovet av nya, stod det klart att Sveriges största arkipelag förtjänade ett område med denna höga skyddsnivå. Östersjöns övärld är faktiskt världsunika – ingenstans på jorden finns en lika hopträngd mosaik av öar och holmar som dessutom breder ut sig över stora havsytor. Och eftersom nationalparkerna ska spegla landets mest värdefulla naturmiljöer var Stockholms skärgård av givet intresse, särskilt de yttre delarna.

Landskapet längs denna del av ostkusten präglas av den mellan-svenska sprickdalsterrängen med dess landformer och geologi – en kuperad naturtyp som formats av årmiljonernas tektoniska rörelser i det svenska urberget. Under väldiga tidsrymder har berggrunden spruckit upp, vittrat ned och successivt modellerats av vatten och is. Resultatet har blivit ett kuperat landskap med korsande dalstråk, avrundade bergshöjder och djupa sänkor.

Denna ojämna terräng reste sig ur havet när inlandsisen hade smultit ned för omkring tiotusen år sedan. Landhöjningen fortsätter än idag med fyra till fem centimeter per decennium i Stockholms skärgård. Långsamt har havsbottnar och grynnor pressats upp ur

På Tärnskär blommar styvmorsviolen tillsammans med vit baldersbrå och kärleksörtens feta blad. Över klipporna växer fågeltoppsbrosklav. Alla dessa växter är vanliga i yttreskärgården. I bakgrunden syns skärets läckra lagun.

En mörk och ung havsörn flyger över ett av skären. Havsörnens återhämtning under slutet av 1900-talet är en stor framgång för naturvården. Inom Nämndöskärgården finns boplatser på flera öar, vilka har besöksförbud under häckningstiden.

Brunskär ligger i nationalparkens västra del och tillhör mellanskärgården. Här är miljön mer vindskyddad än i ytterskärgården. Träd och buskar växer tätt i vegetationen, och tallskog dominerar på de större öarna. Även här är klipphällarna utbredda och består av gnejsig granit, vilket är den vanligaste bergarten i Stockholms skärgård.

vattnet och skapat det myller av öar som kännetecknar skärgården. En annan omständighet har också betydelse för områdets karaktär. Efter istiden var vattnet i Östersjöns bassäng omväxlande sött och bräckt, och dagens bräckta hav har utvecklat ett särpräglat marint ekosystem på nordliga breddgrader. Sammantaget gör allt detta, den geologiska uppbyggnaden, den biologiska mångfalden och landskapets storslagna skönhet området till ett unikum i Sverige. Helheten talade starkt för en nationalpark i Stockholms skärgård.

Men vägen dit var inte spikrak. Skärgårdens ägoförhållanden är lika brokiga som landskapet. Mängder av sportstugor finns på öarna. För att man ska kunna bilda en nationalpark måste naturen vara oexploaterad och marken och vattnet tillhöra staten. Faktum är att flera intressanta områden har hundratals delägare. Dessbättre hade några av havsbandets ögrupper plus omkringliggande vattenområden öster om Nämdö förvärvats av Naturvårdsverket på 1960-talet. Blicken riktades dit eftersom naturen där var mycket orörd och saknade sommarhus. Ytterligare markförvärv i samma nejd genomfördes under 1980-talet, och till slut fanns ett stort sammanhängande statligt område med öar och vatten som fick bilda två naturreservat. Eftersom ägarkriterierna därmed var uppfyllda kunde dessa reservat senare omvandlas till Nämdöskärgårdens nationalpark. Därmed omfattar nationalparken både ytter- och mellanskärgårdens natur, allt från de utsatta nakna skären längs havskanten till de vindskyddade och mer beskogade öarna längre in. Naturvärdena är högt rankade, och området ingår i nätverket Natura 2000 som listar särskilt skyddsvärda miljöer inom EU.

Trots naturens orörda karaktär har några öar varit befolkade i långa tider. På grund av den långsamma landhöjningen dröjde det dock till bronsåldern innan de större hade blivit tillräckligt stora för att ge plats åt bosättningar. Efter medeltiden beboddes dessa öar av skärkarlar som fiskade, jagade och odlade upp den magra jorden som fanns i terrängens svackor. Man bedrev även slätter på strandängar och små gräsvallar. Husdjuren fick beta där det gick bra i vegetationen. I och med dessa småskaliga jordbruk påverkades delar av öarnas natur, men likafullt dominerar naturliga förhållanden i dagens nationalpark. Långa perioder under året är öarna ödsliga, och naturen kan upplevas som en vildmark med orörda stränder och vildvuxen skog. Särskilt stränderna med sina nakna klippor, stora mängder klappersten och många vikar med tät vass är ett signum för skärgårdens natur.

I nationalparkens norra del ligger Bullerö som lockar oss till besök. På öns södra sida finns några byggnader samlade i en liten by. Troligen uppfördes ett torp här redan på 1600-talet, och öns namn syftar antagligen på de avrundade klipporna som breder ut sig över öppna hållmarker. Maritim lövskog, med främst lågvuxen glasbjörk,

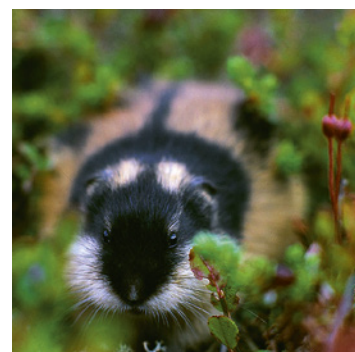

PADJELANTA

Padjelanta är de stora viddernas fjällvärld, och nationalparken ligger på ett större avstånd från vägnätet än någon annan av våra nationalparker. Ändå är området för det mesta lättframkomligt och vänligt till karaktären. Padjelanta har det öppna landskapets magi med sina böljande hedar och stora vattenytor. Här finns ett antal rymliga sjöar som hör till de största i fjällen, och höjderna är mestadels låga, långsluttande och utdragna i formen. Ett sensuellt landskap kan man säga, och försett med ett ljusspel som får sin egen ton av vidden och sjöarna. Naturen i denna omåttligt vackra nationalpark är meditativ, särskilt om man jämför med näraliggande Sarek som har en mer utmanande terräng. En vandring i Padjelanta passar vagabonden bäst, medan en färd i Sarek lämpar sig bättre för äventyraren. De två områdena bildar ett enastående radarpar i den svenska naturen, Padjelanta och Sarek. Inte bara för att de gränsar till varandra och ger fjällvandraren olika upplevelser, utan även för att naturförhållandena är komplementära. Sarek inrymmer alpina toppar och viltrika dalar, många glaciärer och stora deltan plus en del skog. Padjelanta är ett blomsterparadis, med större siktvidder, lugnare vattendrag, mjukare berggrund, rikare fågelliv och en lågvuxen vegetation. Nästan ingen skog växer här.

Ordet Padjelanta betyder ”det högre landet” och beskriver områdets naturgeografi. Med den nya lulesamiska ortografin stavas namnet Badjelánnda. Fornlämningar från den äldre samiska kulturen har hittats på många platser. Hur länge samerna har rört sig i denna trakt är inte klarlagt i detalj, kanske tusentals år, men att det rör sig om ett samiskt område av rang står klart, vilket underströks när nationalparken bildades 1962. Regeringen menade då att särskild hänsyn skulle tas till renskötarnas intressen vid parkens skötsel. När Padjelanta blev en del av världsarvet Laponia, som är ett gemensamt natur- och kulturarv, fick områdets betydelse för den samiska nationen Sápmi en ännu tydligare framtoning.

De utmärkta betesmarkerna gör Padjelanta värdefullt för renskötseln. Även ett bra fiske i sjöarna är viktigt. Under samernas nomadiska era fram till mitten av 1900-talet, flyttade renskötarna med sina djur till och från området, och i nationalparken finns sommarvisten

En tuva med isranunkel växer på mer än fjortonhundra meter över havet intill landets näst största glaciär, Ålmåjjieгна, i sydvästra delen av Padjelanta. Isranunkeln växer på högst höjd av alla kärlväxter.

Fjälllämmeln finns i hela fjällkedjan och är en nyckelart som har stor betydelse för andra djurs överlevnad. Under de så kallade lämmelåren förekommer den i enorma mängder och många rovfåglar häckar då i större antal än tidigare. I Padjelanta leder lämmelåren till att den sällsynta fjällräven kan föryngra sig.

Nära denna namnlösa sjö söder om Oarjep Rissávrre i östra Padjelanta ligger Sveriges otillgänglighetspol. Här är man i mitten av ett väglöst område med tio mil i diameter.

Några toppar i Sarek speglar sig i en liten sjö i östra Padjelanta. Här i närheten passerade Carl von Linné på tillbakavägen från Norge under sin berömda resa 1732.

Ängsull växer längs stranden av denna lilla göl söder om Staloluokta. I bakgrunden syns svenska stortoppen av Sulitelma. Under en stor del av 1800-talet trodde man att den var Sveriges högsta, 1 875 meter över havet. (Nästa uppslag.)

som härstammar från den tiden och som används än idag. Sannolikt har det inte funnits bofasta i Padjelanta under några längre tidsperioder, men vid fjället Silbbatjähkkå i nationalparkens sydligaste del pågick en febril aktivitet för länge sedan. År 1657 upptäcktes silver där och en gruva öppnades under denna Sveriges stormaktstid. Cirka hundra personer var sysselsatta och tre stora gruvhål finns kvar som spår efter verksamheten, som lades ned 1690.

Områdets kulturhistoria har på det hela taget inte gett några spår i naturen, utan nationalparken är en obygd. Här har naturkrafterna alltid fått råda och människan har inte förändrat områdets karaktär. Vintern är mycket krävande och utsatt för hårda västvindar. Klimatet påverkas av det relativt korta avståndet till Atlanten. Stormar är vanliga, men under vackra sommardagar finns det ingen vänare fjällnatur än Padjelanta. Kanske är det landskapets lugna linjer som särskilt attraherar vandrare från utlandet. Frapperande många långväga besökare letar sig ut på vandringslederna i denna nationalpark.

Berggrunden innehåller lättvittrade och kalkrika fjällskiffrar, vilket klargör sceneriets avrundade formationer. Den förklarar också varför floran bitvis är extremt artrik. I norra och västra delarna

